

II.

A' MAGYAR HADSEREG'

TÖRVÉNYCZIKKEI 1583 — 1596-BÓL.

Hadi nemzet valánk, millyennél-hadibbat alig mutathat elé széles Európa, sok nevű népei tarka vegyületéből. A' harcz, hosszú és véres harcz lankasztó küzdelmei miatt hanyagló, vagyis inkább mellőzők el, a' nemzeti minden egyéb erők művelését 's kifejtését, mikben a' polgarisodás pályája legkülső stadiumain álló nemzetek által annyira hátra hagyatánk. Karddal nyertük honunkat, karddal oltalmaztuk meg, mennyire megoltalmazhattuk, ha immár nem is de egykor valóban világszerte híres szabadságunkat, és nem pirulhatánk meg e' szabadság édeletében a' világ színe előtt, mert valóban izzó munkával, miként napszámos mindennapi kenyerét, sőt vérünk hullásával és tagunk szakadásával kerestük azt. És mégis melly csodálatos! nem tudok nemzetet az európaiak közül, mellynek nyelve olly parlag volna a' hadiirodalom mezején miként a' magyar. Parlagnak mondom, mert hogy hajdan művelt volt, ha kétségtelen tanúságok nem bizonyítanak is, a' józan gondolkodó ész sugallhatja. Ki merné csak állítani is, hogy a' nagy Mátyás bajnok serege nem magyar hadinyelvet vallott, vagy a' Mohácsnál elvérzett nemzeti had nem anyanyelvén kormányoztatott volna? Mo-

hács vér-napjalg magyar törvényei voltak a' magyar hadseregnek, — azután semilyen. Zavar állott elé az alkotmány minden ágában, és szabad szakállán járt miként minden, a' katonai figyelem is. Maga a' *katona* név, véleményem szerint a' *continua*-ból faragódott, a' XVI-ik század közepeig ismeretlen volt az ősök előtt, 's csak ekkor tolta ki divatából a' korábbi szebb és jelentékenyebb *vitéz* nevezetet. Miksa király gondolkodott ismét a' *vitézlő* népnek törvényt szabályozásáról 1569-ben, de kívánata az ország rendeinél visszhangra nem talált. Ismételtetett e' kívánat néhány következő országgyűlésen, jelesen pedig az 1580-dikén, e' szavakban: „Caeterum cum eo jam ab aliquo tempore deventum sit, *ut nullus fere miles Hungarus, sive eques sive pedes, in uno aliquo loco sive praesidio retineri possit, sed quando cuique libet, sine omni licentia stationem suam deserat, et ad alium Capitanium vel praesidium transeat; — id vero omnibus legibus et consuetudinibus militaribus repugnet, ac in magnum locorum finitimorum incommodum ac detrimentum vergat eo, quod Praefecti et Capitanei de militum ipsis subjectorum numero nihil certi sibi polliceri queant, Caesarea Regiaque Majestas Status et Ordines clementer requisivit, ut quia majestas Sua certos Articulos sive leges militares a militibus Hungaris equitibus et peditibus observandas, in eum fere modum qui inter milites Germanos observari consuevit, instituere, eisdemque jure militari manutenere decrevisset, ipsis Status et Ordines publico edicto cavere vellent, ne huiusmodi transitionibus ullus deinceps locus daretur, neve quisquam eos absque venia et passus literis stationes suas deferentes susciperet, vel ullum eis receptaculum praeberet. Quoniam vero nihil ea de re hactenus decretum fuit, sed Status et Ordines se simpliciter ad Constitutiones anni 1552. retulerunt, Majestas Sua praetermittere nequit, quin fideles regni Status et Ordines denuo benigne hortetur, ut quod antea hac in parte propositum fuit, minus difficulter amplecti, Suaeque Majestatis menti et instituto, haud alio quam ad ipsorum Statuum ac caeterorum*

regnicolarum communisque patriae defensionem spectanti, se accommodantes, suam hanc voluntatem publica sanctione declarare velint.“ Azonban a' külföldi rendszertől idegenkedő több összecsoportozó körülmények miatt felingerült országos rendek valamint több más üdves pontjait a' királyi kívánatoknak, úgy ezt is ismét elvetették, 's fenhangon felelték válaszukban: „*Quod autem ad disciplinam militarem attinet et leges militiae quibus Germania utitur, sciat Sua Majestas Caesarea: neque leges neque disciplinam militarem in Ungaria ulla unquam tempore defuisse; imo a Sigismundi Imperatoris temporibus exterarum nationum homines, ut Gallos, Burgundos, Polonos, Bohemos, et vicinos Germanos in Ungariam, ubi vera contra infideles Turcas militia discitur, confluisse; — Neque modo tale quidpiam desiderari, dummodo bonis militibus honor et praemium ac cetera suppeditarentur, pro quibus se se diversis casibus objicere, et quorum causa magna pericula subire soliti sunt, atque malis et ignavis nulla impunitatis spes reliqua esset.*“ Jutalom tehát és nem büntetés által kívánták az ország rendei a' katonát vitézségre és engedelmességre ébreszteni.

Kísérlet tétetett e' kívánattal még az 1582-dik országgyűlésen is, és az ugyanazon szavakkal ment be a' királyi előadásokba de az ország rendei, elébbi határozataik nyomán ekkor az 1552-diki törvényre hivatkozván, a' királyi válaszbán úgy módosított, hogy legalább a' katonáknak a' kérdésben lévő katonai törvényekre megeskettetését rendeljék el az országos rendek. „*Articulum — mond e' királyi válasz — de militibus stipendiariis, qui sine literis testimonialibus ab uno Capitaneo ad alium proficiscuntur, ita declarandum ac de novo statuendum censet Majestas Sua, quod milites illi Juramentum praestare teneantur, juxta formulam legum militarium quae Statibus sub litera exhibetur; Cum alegatus ab ipsis Statibus Articulus anni 1552. non tam milites praesidiarios, quam eos respiciat, qui in castris degunt.*“ És miután e' kísérlet is sikeretlen volt mind ezen mind a' következő 1583-ki

országgyűlésen, úgy látszik Rudolf elunta tovább vitatkozni az ország rendével, országgyűlés kívül hozta be azt fogadott magyar hadai között, mit annyi országgyűlésen törvényes alakban hasztalan követelt.

Nem merem egész bizonyossággal állítani, mert adataim nincsenek reá, de aligha csalódom midőn azt mondom hogy épen a' magyar hadseregnek 1583-dik év után eleibe szabott katonai törvényeket vagyok szerencsés itten közölhetni, mellyek egy 17-dik századbéli másolat után szóról szóra eként hangzanak:

Vitézlő Articulosok,

mellyeknek continentíája szerint *kapitányok*, *hadnagyok*, *zászlótartók*, és egyéb magyar renden való nép, magokat viseljék, és ezeket megtartván Ő Fölségének hűttel kötelesek.

Elsőben. Az kapitány tartozik, és hűttel köteles az *lovassereget* az mennyire lehet nagyobb részülr *nemes rendbül* és jó lovakkal fogadni, kiknek *fegyverek* jók, *pánczérjok*, *sisakjok*, *kopjájok*, *szablyájok*, *hegyes-tőrjök*, *botjok* avvagy *szekeerczéjek*, és ez mellett *fél-puskájok* legyen.

Minden *nemes ember*, az kinek három vagy négy lóra fizetnek, tartozik egy *vezeték-lovat*, tartani.

Az *lovász-* és *lovasslegények* fölfegyverkedve legyenek, ha följebb nem, *pánczérjok* és *mordál-puskájok* legyen, azon följül tartozik minden: *kopját*, *sisakot*, és *szablyát* viselni.

Az *lovass* és *lovászok*, igaz idő (így *ideü* helyett) férfiak legyenek, kik *harczra* elegendendők, és ne gyermekek legyenek.

Az *mustrakor* tartozik minden, fegyverében fölöltözvén az mustrán általmennyi, ha kinek *fegyverhordozó-inassa* vagyon, az sisakját és kopóját hordozza.

Az kinek elegendő lova vagy lovasa nem volna, az commissariusok az defectust kivonják.

Minden megmustrált jól készült lovasnak *óra-fizetése*, minden óra harmínez napot számlálván, négy rénes forint, az hadnagynak minden lótul ötven pénz *asztal-pénzi*, zászlótartónak és trombitásnak dupla fizetések legyen.

Ha valaki mustrának idején beteg volna, annak lovát, fegyverével egyetemben, az mustrán által vigyék, és mint egészségében fizetése meglegyen reá.

Ha az lovakban avvagy lovasokban az ellenségtől vagy betegség miatt fogvatkozás lenne, tartozik mindenik az következő hónapra mást helyére állatni, mellyből az kapitánya bizonyosága legyen.

Hadakozásnak idején, ha valaki tisztességes *harczon* és *vitézlő rend* szerint, melly kapitányának akaratiából lenne, az ellenségnek rabságába esnék, annak személyére megjárjon fizetése, mintha jelen volna.

Senki, se *nemesek* se *egyebek* közül, mustrának idején kölcsen idegen *lovat*, se *szolgát*, se *fegyvert*, az mustrára ne vigyen, hűti és tisztessége szerint.

Valamikor vagy az ellenség ellen, vagy sztrázsára, vagy egyebüvé külletik mennyi, kiki mind, jó renddel, *fegyvereivel*, és *lovasival* fölüljen, valamint az mustrán jelen volt, ha pedig az *had* megindul, *fegyverét az útban szekeren ne hordozza*.

Zászlója alatt minden megmaradjon, és helyét se sztrázsán se másutt el ne hagyja, hanem rendit megtartsa, *hűti és tisztessége alatt*.

Mindenik, hűti és tisztessége szerint tartozik, valamikor és valahun, az szükség az ellenségnek idején kivánja, vagy *végházban*, *táborban*, és *ellenség előtt*, helyén megmaradni, — ha pedig valaki hír nélkül, és szabadságot elsőbben kapitányátul nem vévén, helyét elhad-

ná, és elmenne; ha megfoghatják *fejével büntessék*, hol meg nem kaphatnák *megsentiáztassék*.

Ha ki sztrázsára rendeltetett, és reá nem megyen avvagy valaki onnén idejének előtte elmenne, avvagy lovárul leszállana és elalunnék avvagy valamiképen sztrázsáját az mint köllenék meg nem állaná, az az *sereg-birójának sentiáijából fejével büntettessék*.

Senki a' táborbul *harczra*, vagy *prédára*, se *zsákmányra* az kapitánja híre nélkül ki ne menjen.

Senki sztrázsának idején, se penig *rendbeli menetelben* vagy *állásban*, avvagy mikor immár az sztrázsáját helyére helyezették, egymással ne *viaskodjék*.

Mindenek azon igyeközzenek, hogy idegen nemzetiséggel barátságosan és szeretettel éljenek, és panaszokat kapitánjoknak vigyék, magok bosszút ne álljanak.

Senki idegen nemzet ellen háborúságot ne indítson, *feje vesztese alatt*.

Senki az ellenséggel semmit ne közöljen, se vele ne beszélgessen, hanemha az fő-kapitánjátul leszen szabadsága reá.

Azonképen senki valamig az *had* tart, máson régi bosszúját meg *torolja*.

Ha valaki az ellenségnek tanácsában, vagy igyeközetiben avvagy azon kívül, valami árultatást, Ő Főlsége, az ország, avvagy az egész had ellen, értene avvagy eszébe venne, és ki nem nyilatkoztatná, *áruló gyanánt tartassék*.

Ha valaki az ellenségnek közibe szökik, és megkaphatják, az sereg-birójának sentiáijába essék.

Az szegény jobbgyságon senki prédálást ne tegyen, *nagy büntetés alatt*.

Mindenek *tisztösséggel* és *engedelemmel* legyenek az had előtt való *fő-kapitányakhoz*, és főképen ahoz az *ki egyedül az magyar seregnek eleibe adatik*, mind pedig magok *hadnagyihoz*.

Nyilván való hadnak idején senki másnak foglyát avvagy nyert prédáját erővel el ne vegye.

Az *vitézlő igazságnak* és közönséges *hadi törvénynek* mindnyájan engedelmesek legyenek, és ahoz tartozandó tisztviselő személyeket semmiben meg ne háborítsák, *fejek elvesztésében*.

Ha valaki vagy hadi vagy békességes időben, *tábor után* vagy *vég helybe élést* vinne, senki *feje vesztése alatt* hatalmas rajta ne legyen.

Minden *szolgák* és *lovasak* az *uraknál* megmaradjanak és szolgáljanak, valamig az tábor tart és az ellenség ellenünk vagy; — ha valaki az idő alatt az táborbul urátul elszöknék, valahol megtaláltatnék *fölakasztassék*.

Senki más ember *szolgáját* vagy *lovasát* az *ura* híre és akaratja nélkül magához ne fogadja, se meg ne tartsa.

Mindnyájan *király urunknak Ő Főlségének* és az *országának* híven és igazán engedelmesen szolgáljanak, és az megnevezett articulusokat épen megtartsák, az mint az, *nemes* és *vitéz emberhez* illik; mellyre minden kapitány Ő Főlségének tisztessége és hűti szerint köteles, és az alatta való *vitézektől* is hasonló tisztességek és hűtek szerint *obligatiót vegyen*; — azoktul pedig, kik az ellenségtől jüttenek volna, avvagy valami gyanóság volna felőlek, főképen az *kik paraszt renden valók*, az kapitányok *külömben* és *magán* vegyenek hűtet tülek.

Vitézlő Articulusok.

kik szerint király urunk Ő Főlsége *kapitányi*, *vajdái*, *ti-zedesi*, és *magyar gyalog vitézlő serege*, viseljék magokat, mellyeket épen és erősen megtartani Ő Főlségének hűttel kötelesek.

Mindenek előtte az *kapitánynak* vagy *vajdának* meg-hitt *vitéz embereknek* szükség lenni, kik hűségekrül Ő Főlségének megesküdjenek, és hogy az *vitézi módot* az alattavalókon épen és erősen megtartják,

Minden tíz gyalognak egy *tizedese* legyen, ki *látott vitéz ember* legyen, és az országban *zálogja* legyen.

Az *közönséges vitézek* olyanak legyenek az kik helyesek, és az vitézlő dologban forgottak, nem *bujdosók* avvagy *pórok*.

Mindnyájan az vitézek, midőn összefogadják, és azon kívül kiki maga részéről *egyedül*, mikor az fizetésre adja magát, arra esküszék (így) *hogy Ő Főlségének minden szükségében és szerencséiben híven és igazán szolgálnak, kapitányoknak és tiszttviselőjeknek engedelmesek lesznek, és minden vitézlő dologra mindenütt és minden időben, az mint vitéz emberekhez illik, készek lesznek.*

Hogyha pedig az fizetés valamennyire elhaladna, megelégedjenek az kölcsön pénzen egy ideig, fizetést békeségesen elvárván, kapitány szabadsága nélkül el ne menjenek.

Az sztrázsára szorgalmasan reámenjenek, és az végeket el nehadják, se egymással ne harcoljanak, *fejek vesztésében*, és az szükségnek idején álgyük körül és egyéb épületbeli munkára kötelesek.

Hogy minden gonoszságokat, prédálásokat, háborúságokat, lopásokat, hadakozás idején, mind táborban útakon, és szállásokon eltávoztassanak; — és hogy az *kereskedő népet* kik élést és egyéb szükségesbeli marhát hoznak, meg ne háborítsák *fejek vesztésében*.

Idegen nemzettel békeségesen éljenek, háborúságot vagy zenehonát ellenek ne indítsanak, hanem kiki panaszt kapitánya eleibe vigye *feje vesztése alatt*.

Az ellenséggel se titkon se nyilván semmi tractatioja ne legyen, *feje vesztése alatt*.

Hogyha valami *árullatást* avvagy *indulatot*, Ő Főlsége, az ország, vagy az egész sereg ellen, valaki eszébe venne, az fő-kapitánynak tartozik megjelenteni, mellyet ha elhallgatna, *áruló gyanánt büntetessék*.

Senki szabott helyéről se ellenség ellen se prédára ki ne menjen kapitánya hira és akaratja nélkül;

valaki elszökik kapitánya híre és engedelme nélkül, *fejével büntetessék.*

Az sztrázsa elrendelése után senki *puskáját* az végházban ki ne lüje, se zürzavart se támodást ne indítson.

Ha valaki sztrázsáján elaluszik, vagy *jelét* elfelejti, az sereg-birája sententiájából büntetessék.

Senki hadakozásnak idején másnak nyerett prédáját el ne vegye, ha ki penig elvenné, a' sereg birája eleibe vitessék.

Zászlója alatt minden megmaradjon, és alóla kapitánya híre nélkül senkinek ne legyen szabad elmenni.

Senki véghelyben, vagy hadnak idején az táborban, egymással ne harczoljon, ha ki azt cselekedné, az sereg-birája eleibe állattassék megbüntetessék.

Eddig e' felette nevezetes és mind nyelvünkre mind védrendszerünkre is nem csekély világot vető hadi törvényczikkek. Keletkezésök évét nehéz meghatározni, de korát, azok után miket elülemlítettem, úgy hiszem könnyű; mert 1583-ig csak szándékoltatott behozataluk, később pedig e' tárgy, mennyire én tudom, országgyűléseinken meg nem fordult, tehát a' most említettem év után kellett azoknak országgyűlés kívül elészabathniok. A' *lovásoknak*, miként látjuk 4. forint fizetés adatik havonként. irományaim közt találok az érsek-újvári őrsereg fizetése jegyzékét 1596-ból, illy czím alatt: „1596. *Extractus annuae solutionis militum Archiepiscopaliū, qui Strigoni et Wywary continue intertenentur*;“ — ebben ez olvasható: „*Egregius dominus Joannes Sarkany Centum Equitum hwszarorum ductor, ad Equites 10. singulis in singulos menses per flnos. 4. fl. 480.*“ — 1596-ban tehát még 4. forint volt egy lovas hópénze, de csak épen 1596-ig volt 4. forint, mert az azon és januar. 15-dikén egybehívott, és martius elején eloszlott országgyűlésen az, 5. forintra emeltett, 's ezen fokon maradt még 1603-ban

is. E' hadi törvényezikkek korát tehát szükségesképen 1583. és 1596. közé kell helyheztetnünk.

Azon példányon, mellyről én ezen hadi törvényeket vettem, egy hadi parancs is áll végül, Miksa főherczeg nevében a' kanizsa-elleni véghelyek őrseregeihez, mellyet szinte igen nevezetes volta miatt ide iktatok. Így szól az:

„Mivel ezek az Kanisa ellen való végházok az *ő régi szokott törvényekben* és szokásokban igen megfogytakoztanak, az mostani időhez képest peniglen az szükség azt kívánja hogy azok is még újonnan az közönséges jókért renovaltassanak, — annakokáért Maximilián herczeg urunk Ő Főlsége, az római Császár urunk Ő Főlsége nevével kegyelmesen azt hagyta és parancsolta mi nekünk: hogy ti kegyelmeteknek fejenként, és elsőbbben az megnevezett végházoknak főkapitányának, és Ő Nagysága után fő vice-generalisának hadnagyoknak és vajdának szabad ne legyen és nem is engedtetik hadnagyságot, vajdaságot, és egyébféle vacantiákat jövendőben magok szabad akaratjokbul valakinek adni és conferálni.

Másodszor. Hogy se az főkapitány uram Ő Nagysága, se az fő vice-generalis, hadnagyok, vajdák, és *serg-deák*, és egyébféle tisztviselők, szabadság nélkül, hanemha az nagy szükség (miatt) kívántatnék, az végházok kívül ne lakjanak, és azokat el se hagyják.

Harmadszor. Hogy se az hadnagyoknak se az kastélbelieknek szabad ne legyen, hogy midőn Ő Kegyelmek és az ő alattvalók az bűnösök ellen *törvényt láttatnak* és szolgáltatnak, az törvénynek processusát az főkapitány uram Ő Nagysága híre és akaratja nélkül, és ha az főkapitány akkor helyén volna, az fő vice-kapitány nélkül ne expedialják; és ha valamelly pörösnek neheztelésére volna az törvény, az főkapitány uram Ő Nagysága eleibe appellálhassa, melly appellatiónak az *törvénytlátók* ellent ne tartsanak, hogy az főkapitány Uram Ő Nagysága is, az Ő Nagysága instructiója szerint az azféle dolgokat az *Udvarhoz* remittálhassa.

Negyedszer. Az hadnagyok azzal is tartozzanak, hogy bizonyos hírekre és kémségre szorgalmatos gondot viseljenek, de senki ő közülek, ha szintén valami hírei volnának is, magátul az Udvarhoz meg ne írgya, hanem az főkapitányának, avvagy az fő vice-generálisnak mennél hamarébb lehet megírgya, ki azután minden dolgoknak igazán végére menván, az ő opinioja és tetszése szerint Ő Főlségének tartozik megírnya.“ —

Miksa főherczeg 1595-ben lőn hadi főkormányozóvá Magyarországon, Kanizsa 1601-ben jutott a' török kezére, 's csak ezután építették a' Kanizsa-elleni erősségek, mellyeknek kormányzóji aztán „*Kanizsa ellen vetett véghelyek főkapitánya*“ — *Confiniorum Canisa opositorum Generalis Capitaneus* — czímet viseltek. Úgy látszik tehát hogy e' törvényeket 1601. után újította meg Miksa főherczeg a' mostemlített véghelyek őrseregei számára.

Figyelemre méltó e' törvényekben az előforduló sok műszón kívül az, hogy a' büntetések között sehol *bot* és *vessző* elő nem jó, hanem főként a' lovasság, *tisztessége* és *hite* szerint köteleztetett a' szolgálatra. — Bocskay hadi törvényeiben. 1606-ból mellyeket közleni szinte szándékozom, némelly vétségekért már *három pálczaütés* rendeltetik. És így jutha a' művelődésben előhaladó kor lassanként a' 100. és több pálcza - 's vessző-ütésekre, mellyek olly pazarolva osztattak még csak nem régiben is a' hadi seregben.